

УДК 159.923

ПОТОЦЬКА Ірина Сергіївна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри медичної психології та психіатрії з курсом післядипломної освіти Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова

ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНИХ ШКІЛ

Досліджено індивідуально-типологічні властивості вчителів музичних шкіл такі як особливості темпераменту за допомогою особистісного опитувальника Г. Айзенка, спрямованість особистості за допомогою методики Б. Басса та типи акцентуацій по К. Леонгарду. Домінуючими властивостями є «потенційна інтровертованість», «ділова спрямованість» та такі акцентуації як «лабільність», «застрягання» та «педантизм». Отримані емпіричні данні довели взаємозв'язок професійної діяльності особистості з індивідуально-типологічними властивостями.

Ключові слова: *індивідуально-типологічні особливості, властивості темпераменту, акцентуації характеру, спрямованість особистості, вчителі музичних шкіл.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільство висуває високі вимоги до особистості вчителя, його професійних якостей та індивідуальних властивостей які формуються в процесі особистісного та професійного становлення. Професійна діяльність учителя музики має свою специфіку: він є педагогом і музикантом в одній особі. Фахова готовність майбутнього вчителя музики та його індивідуально-типологічні властивості відіграють вирішальну роль у всебічному вихованні підростаючого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфічність праці вчителя та вимоги до неї досить широко висвітлені в науковій літературі Б.Г. Ананьєвим, О.О. Бодальовим, Ф.Н. Гоноболіним, В.А. Сластеніним, Ш.О. Амонашвілі, Н.В. Кузьміною, А.І. Щербаківим, Г.А. Ковальовим, С.В. Кондратьєвою, В.М. Раздобудько, І.А. Зязюном та ін. При цьому звертається увага на ідеальні властивості, які повинні бути притаманні або розвинуті у вчителя для успішної та плідної праці. Але кожна людина має власні природні особливості, здібності та схильності, риси характеру або темпераменту, особисту спрямованість, що змінюється в залежності від життєвих обставин і оточення.

Метою даного дослідження є дослідити індивідуально-типологічні властивості вчителів музичних шкіл.

Задля досягнення поставленої мети було сформульовано наступні **завдання**: 1) дослідити особливості темпераменту вчителів музичних шкіл; 2) визначити спрямованість їхніх особистостей; 3) емпірично дослідити акцентуації характеру вчителів; 4) використати методи математичної статистики з метою дослідження зв'язків між індивідуально-типологічними властивостями особистості.

Обробка отриманих даних тестування здійснювалася за допомогою кількісного (кореляційного), а також якісного аналізу даних. У роботі наводяться емпіричні дані, які отримані студенткою С. Бойчук під нашим керівництвом.

Виклад основного матеріалу. В дослідженні індивідуально-типологічних властивостей взяло участь 32 вчителі мистецьких дисциплін. Дослідження проводилось на базі Вінницького обласного навчально-методичного центру галузі культури, мистецтв та туризму під час проходження вчителями підвищення кваліфікації. Індивідуально-типологічні відмінності проявляються у властивостях темпераменту, рисах характеру та здібностях особистості.

На першому етапі нашого емпіричного дослідження було проведено тест-опитувальник Г. Айзенка ЕРІ (адаптований О.Г. Шмельовим), який дозволяє виявити особистісні параметри нейротизму і екстраверсії–інтроверсії. Також в тесті міститься шкала неправди, або шкала соціальної бажаності, що свідчить про ступінь щирості досліджуваних при відповідях на питання тесту. Результати, отримані за даною шкалою, які не перевищують критичних показників можуть використовуватися для подальшої обробки.

У результаті проведення опитувальника ЕРІ було отримано наступні результати (див. табл. 1, 2).

Таблиця 1

Отримані показники по шкалі «екстраверсія–інтроверсія»

Показники по шкалі «екстраверсія – інтроверсія»	Результати
Інтроверт	8,33%
Потенційний інтроверт	33,33%
Амбіверт	37,5%
Потенційний екстраверт	20,83%
Екстраверт	0%

Виявлено, що представникам професій типу «людина – людина», зокрема вчителям, притаманна така властивість, як екстраверсія, котру зазвичай пов'язують із відкритістю та з високими комунікативними здібностями людини. Однак дослідження даної вибірки виявило, що вчителям притаманні високі показники потенційної інтровертованості

33,33%, що проявляється в слабкості та інертності нервових процесів, замкнутості, схильності до самоаналізу, що може спричинити ускладнення соціальної адаптації. Відсутність такої властивості, як «екстравертованість» може бути пояснена можливим станом високого емоційного напруження, що призводить до професійного вигорання (психологічного стану втомленості, виснаженості з негативним ставленням до спілкування з оточуючими).

Слід також звернути увагу на одночасну наявність амбівертності (одночасної наявності в однієї людини ознак інтровертованості та екстравертованості) у викладачів мистецьких дисциплін – 37,5%. На нашу думку, це пов'язано з особливостями музичного мистецтва. Амбівалентність і подвійність можна побачити в музиці Моцарта – видатного представника музичної думки, що відмічають дослідники його творчості. «Абсолютна більших мелодій Моцарта двояка. Одну і ту саму мелодію можна сприйняти як сміх та сльози одночасно або почергово в різні моменти слухання» [3, с.51].

Потенційна екстравертованість (20,83%) та інтроверсія (8,33%), наявні у викладачів музичних шкіл, пов'язані з переважанням індивідуальної форми роботи у викладацькій діяльності як на уроках з учнем, так і у виконавській діяльності, котра передбачає необхідність відчувати, зрозуміти та відтворити (донести до слухача) задум композитора. Як справедливо зазначає Е. Кемп, автор книги «Музичний темперамент», «для музиканта якості інтроверта є необхідними тією ж мірою, що і екстраверта. Музикант повинен бути інтровертом під час своїх занять, коли довгий час перебуває наодинці, працюючи, і сміливим екстравертом під час виступів. Коли єдиним його бажанням повинно бути його спілкування із глядачами» [1, с.23].

За шкалою нейротизму було отримано наступні результати (див. табл. 2). Нейротизм – поняття, синонімічне тривожності, що вказує на ступінь емоційної стійкості людини.

Таблиця 2

Результати дослідження показників по шкалі «нейротизм»

Показники по шкалі «нейротизм»	Результати
Потенційний конкордант	4,16%
Нормостенік	16,66%
Потенційний дискордант	37,5%
Дискордант	41,66%

Як видно з табл. 2, найбільш вираженими є показники дискордантності (емоційної нестійкості) – 41,66%. Такі люди часто бувають запальними, нервовими, надміру вразливими, важко звикають до нової обстановки. Проте вони, зазвичай, тонкі, чуйні, схильні до

співчуття. Це пояснюється атмосферою, в якій перебуває людина, з дитинства пов'язана з музикою, мистецтвом. За словами експерта Нобелівського концерту М. Казініка: «... саме мистецтво відрізняється від інших сфер буття тим, що почуття тут – первинне» [3, с.16]. Із перших кроків в опануванні музичним мистецтвом людина вчиться реагувати, а потім і відтворювати не тільки зміни настрою в музиці, але і його найменші відтінки, що потім, звичайно, відбивається на її характері. Про це ж свідчать і показники потенційної дискордантності (37,5%), нормостенічності (16,66%) та потенційної конкордантності (4,16%), котрі в найменшій мірі властиві цій групі.

На другому етапі емпіричного дослідження було проведено методичку дослідження спрямованості особистості Б. Басса.

Спрямованість особистості – це сукупність стійких мотивів, поглядів, переконань, потреб, що орієнтують людину на певну поведінку та діяльність, досягнення складних життєвих цілей. Спрямованість завжди соціально зумовлена і формується в онтогенезі в процесі навчання і виховання, виступає як властивість особистості, що виявляється у світоглядній, професійній спрямованості, у діяльності, пов'язаній із власним захопленням, заняттям у вільний від основної діяльності час. У цих видах людської активності спрямованість проявляється в особливостях інтересів особистості: цілях, які ставить перед собою людина, потребах, пристрастях і настановах, які реалізуються у потягах, бажаннях, схильностях, ідеалах тощо [5].

У результаті проведення методички на дослідження спрямованості особистості Б. Басса було отримано наступні результати, дивись таблицю 3.

Таблиця 3

Результати дослідження спрямованості особистості

Показники по шкалі «Спрямованість особистості»	Результати
Особиста спрямованість	33,33%
Спрямованість на спілкування	6,66%
Ділова спрямованість	60%

Аналізуючи отримані результати, можна зробити висновок, що домінуючою в даній групі є спрямованість на професію (ділова спрямованість) – 60%. Ділова спрямованість – відображає переважання мотивів, породжуваних самою діяльністю, захоплення процесом діяльності, безкорисливе прагнення до пізнання, оволодіння новими навичками і вміннями. Зазвичай така людина прагне до співпраці і домагається найбільшої продуктивності групи, а тому намагається

довести точку зору, яку вважає корисною для виконання поставленого завдання. Такі високі показники говорять про інтерес до діяльності, якою займаються вчителі. Саме цей вид спрямованості є суттєвою ознакою та передумовою авторитету вчителя, найважливішим фактором досягнення успіхів у професійно-педагогічній діяльності, що зумовлює результативність і активність у ній.

Домінування особистої спрямованості характерно для третини вчителів мистецьких дисциплін (33,33%). Спрямованість на себе, або особиста спрямованість, характеризується перевагою мотивів досягнення особистого добробуту, прагненням підтвердити особисту першість та престиж. У цьому випадку людина частіше зайнята собою, своїми почуттями, переживаннями, слабо реагує на потреби оточуючих людей, байдужа до колег, своїх обов'язків. У праці вона бачить передусім можливість задовольнити свої прагнення незалежно від інтересів колег. «Як і все справжнє, мистецтво вимагає занурення в себе... Справжнє мистецтво ніколи не звертається до натовпу, але до єдиної Людини» [3, с.157].

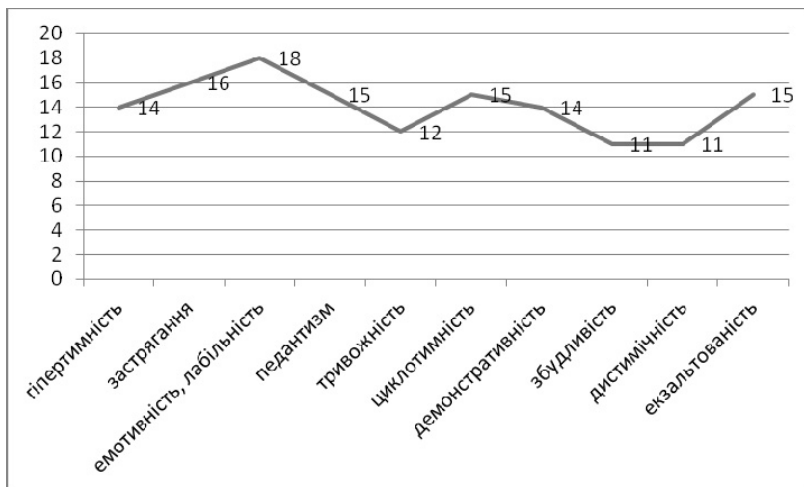
Спрямованість на спілкування (або спрямованість на взаємодію) притаманна лише 6,66% вчителям мистецьких дисциплін. Спрямованість на взаємні дії має місце тоді, коли вчинки людини визначаються потребою в спілкуванні, прагненням підтримувати гарні відносини з товаришами по роботі. Така людина виявляє інтерес до спільної діяльності, хоча може і не сприяти успішному виконанню завдання, нерідко її дії навіть ускладнюють виконання групової задачі і її фактична допомога може бути мінімальною. Люди зі спрямованістю на взаємні дії: уникають прямого вирішення проблеми; поступаються тиску групи; не висловлюють оригінальних ідей. Низькі показники спрямованості на спілкування у вчителів мистецьких дисциплін можуть бути зумовлені, з одного боку, раннім залученням до музичної діяльності (з 6-7 років, а в деяких випадках і раніше), що зменшує можливість вироблення і закріплення в музикантів комунікативних навичок у музичній діяльності, а з віком і потребу у спілкуванні з оточуючими.

На третьому етапі дослідження була використана методика визначення акцентуацій характеру К. Леонгарда. В результаті її проведення було отримано наступні данні (рис 1).

Ця методика виявляє найбільш загострені, надмірно посилені риси, які за наявності стресогенної ситуації, можуть призводити до набуття ними патологічного характеру і руйнування особистості.

У вчителів мистецьких дисциплін найбільш проявленою серед найбільш загострених рис є лабільність – 18 балів. Для таких людей характерні емоційність, чуттєвість, тривожність. «Тривожність є досить поширеною серед музикантів, але слід зазначити, що це

особлива форма тривожності, яка характерна для творчих професій, і вона більш схожа на особливу форму чуттєвості, емпатію, готовність переживати різні емоційні стани» [1, с.24].

Рис. 1. Результати дослідження акцентуації характеру за методикою К. Леонгарда

Як свідчать результати досліджень, вчителям-музикантам також характерний високий рівень застрганання – 16 балів, яке проявляється в помірній контактності, схильності до повчань, одержимості однією ідеєю. Ця властивість пояснює і високі показники за рівнем педантизму – 16 балів, що проявляється в пунктуальності, акуратності та виробленою з дитинства посидючістю.

Середній рівень циклотимності – 15 балів, екзальтованості – 15, гіпертиімності – 14 та демонстративності – 14, пояснюються такими чинниками: циклотимність – необхідністю вміти миттєво переналаштовуватись на виконання творів різних за змістом, формою, настроєм; гіпертиімність та демонстративність цілком узгоджуються з фактором прив'язаності, потреби спілкування з людьми. Тобто виконавець не грає для себе чи заради самої гри, а через те, що хоче спілкуватися з аудиторією за допомогою свого мистецтва, доводити свої думки та почуття через інструмент або голос (Е. Кемп).

На наступному етапі дослідження було обчислено кореляцію між індивідуально-типологічними властивостями вчителів мистецьких дисциплін. Виявлені кореляційні зв'язки у вибірці вчителів мистецьких дисциплін представлені нижче.

Прямий значимий кореляційний зв'язок ($p=0,01$) було виявлено серед таких індивідуально-типологічних властивостей як: педантизм – циклотимність, гіпертимність – екстраверсія, педантизм – нейротизм, циклотимність – нейротизм, збудливість – екзальтованість. Як зазначає О.І. Морозова-Ларіна: «Дослідження виявили, що обдаровані мають потужну установку на творчість, виключну працездатність, наполегливість, педантизм. Талановиті люди відрізняються надзвичайною вразливістю, як захист вони створюють надзвичайно складні психологічні бар'єри, їхні “особливі стреси” можуть спричинити депресію» [4, с.65]. Пунктуальність та акуратність викладача-музиканта корелює з циклотимністю – вмінням відповідно до задуму автора миттєво переключатися з виконання твору одного характеру на протилежний за змістом та настроєм. Всі ознаки гіпертичного типу: енергійність, рухливість та інші – є ознаками екстравертованої особистості. Педантизм і циклотимність, як було зазначено, є важливими професійними якостями, набуття яких призводить до підвищеної чутливості та емоційної нестійкості (нейротизму).

Прямий кореляційний зв'язок з похибкою 5% виявлено між: демонстративністю – гіпертимністю, спрямованістю на себе – застряганням, збудливістю – циклотимністю, екзальтованістю – циклотимністю, спрямованістю на себе – дистимністю.

Професійно значущими є також ознаки демонстративного та гіпертичного типу, які, як ми виявили, корелюють одна з одною. Висока самооцінка може виступати важливим фактором творчої мобілізації потенціалу та реалізації прихованих можливостей людини. Тому зусилля, спрямовані на підвищення самоповаги, значущості діяльності та впевненості в успіху, є досить виправданими.

У дослідженнях творчої особистості науковці, вивчаючи феномен креативної поведінки, відзначають, що креативним особистостям притаманні специфічні характеристики: висока/надвисока чутливість та збудливість, тривожність, емоційне (аутичноподібне) занурення у діяльність.

Як вже було сказано, підвищена чутливість та набуті музикантом з дитинства професійні навички зумовлюють наявність кореляційних зв'язків між збудливістю, екзальтованістю та циклотимністю.

Зворотній кореляційний зв'язок із похибкою 1% виявлено між: екстраверсією – дистимністю, спрямованістю на справу – спрямованістю на себе. Виявлені зворотні кореляційні зв'язки є закономірними. Відкритість і товарицькість екстраверта зменшують прояви дистимних ознак відлюдькуватості та схильності до інтродекції, а спрямованість на справу (розкриття творчого задуму композитора в

процесі співробітництва з учнем) змушує спрямованого на себе педагога до набуття комунікативних навичок.

Зворотній кореляційний зв'язок з похибкою 5% встановлено між: демонстративністю – тривожністю, спрямованістю на справу – педантизмом, екстраверсією – спрямованістю на себе. Дослідниками встановлено, що у професійних музикантів перед концертами спостерігається стан психологічної готовності до виступу, який характеризується оптимальним рівнем емоційного збудження, високим ступенем стресостійкості щодо несприятливих зовнішніх та внутрішніх факторів, потребою виконання перед слухачами (Л.Л. Бочкар'єв).

Публічні виступи, з якими пов'язана професійна діяльність викладача-музиканта вносить корективи в його особисті якості. Перевілення вимагає зменшення наявних власних рис: тривожності, педантизму та спрямованості на себе. «Я на 85% музикант, а во мне лишь 15% человека», говорив видатний піаніст, композитор і диригент С.В. Рахманінов [2, с.202]. Вдала сценічно-концертна діяльність, без участі в якій неможливо уявити викладача музичної школи, вимагає наявності харизматичності та артистизму, притаманних демонстративному типу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Результати емпіричного дослідження засвідчують взаємозв'язок індивідуально-типологічних властивостей вчителів музичних шкіл з особливостями їх професійної діяльності, які формуються під впливом формування особистості-музиканта та в подальшому впливають на її професійну діяльність.

Список використаних джерел

1. Аршава І.Ф.. Психологічні особливості особистості музиканта в контексті психологічного здоров'я / І.Ф. Аршава, Ю.В. Кутєпова-Бредун // Медична психологія. – 2011. – № 2.
2. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2009. – 448 с.
3. Казиник М.С. Тайны гениев / М.С. Казиник. – Одесса : «Моряк», 2007. – 312 с.
4. Морозова-Ларіна О.І. Умови досягнення соціально-психологічної адаптованості творчою особистістю / О.І. Морозова-Ларіна // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ. – 2011. – Т.18. – Ч.6. – С.187-193.
5. Нагорнов И.В. Особенности профессиональной направленности учителей ярославских школ / И.В. Нагорнов // Ярославский педагогический вестник. – 2003. – №3 (36). – 53с.

И.С. Потоцкая

ИНДИВИДУАЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ КАЧЕСТВА УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКАЛЬНЫХ ШКОЛ

Исследованы индивидуально-типологические особенности учителей музыкальных школ такие как свойства темперамента с помощью личностного опросника Айзенка, направленность личности с помощью методики Б.Басса и типы акцентуаций по К.Леонгарду. Доминирующими свойствами являются «потенциальная интровертность», «деловая направленность» и такие акцентуации как «лабильность», «застревание» и «педаантизм». Полученные эмпирические данные доказали взаимосвязь профессиональной деятельности личности с индивидуально-типологическими свойствами.

Ключевые слова: *индивидуально-типологические особенности, свойства темперамента, акцентуации характера, направленность личности, учителя музыкальных школ.*

I. Pototska

INDIVIDUAL-TYOLOGICAL PROPERTIES OF MUSIC SCHOOLS TEACHERS

Individually-typological properties of music schools teachers were investigated. Personality traits were studied using Hans Eysenck Personality Test, personality direction was investigated using B.Bass method and types of accentuations were studied by means of K. Leonhard's method. The dominant properties are «potential introversion», «focus on matter» and «labile», «fixedness» and «pedantry» accentuations. The empirical results showed the relationship between the professional activity and the individually-typological properties of music schools teachers.

Keywords: *individually-typological properties, features of temperament, accentuation of character, personality orientation, teachers of music schools.*

Надійшла до редакції 7.12.2016 р.